

Faiq Ələkbərli
AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XI Yaz

Liberal cəmiyyətdə yeni qüvvələrin meydana çıxdığını qeyd edən mütəfəkkir-filosof M.Ə.Rəsulzadə bunlardan birinin də kommunizmə olduğunu yazır: "Liberal dövlət bizzat kendi sisteminin məhsulu olan kapitalizmin doğurduğu böhranla mücadilədən acizdir. Bu təzadə yenə cəmiyyət içərisində doğan yeni qüvvələr qarşı gəlirlər. Kapitalizmin doğurduğu proletar sinfinə dayanan inqilabçı sosializm ideologiyası doğur. Digər adı kommunizm olan bu ideolojiyə görə, burjuva cəmiyyətini iztirablar içində tutan şey liberalizmin istehsal sahəsindəki anarxiyaya izn verən fərdiyyətçiliyidir. İstehsal alətləri üzərindəki şəxs mülkiyyəti haqqı baqi qaklıqca-kommunistlərə görə-insan cəmiyyətinin iztirabına son gəlməz. Cəmiyyətlərin bir millət və dövlət içində vəhdətləri onlarca bəhs mövzusu olamaz Hökumət demək, Leninin təbrincə, həddi zatında bir sinfin digər sinifləri əzmək və kəndinə tabe etmək üçün qurmuş olduğu cəbr makinasından başqa bir şey deyildir. Bunun üçün də Marksa görə əmələnin nə vətəni, nə də milləti var. Vətən və millət hissindən məhrum olan bu insanlar zümrəsi - proletariyat burjuva "diktatorluqlarını" devirərək, kendi hakimiyyətini quracaq və tədricilə bütün sinifləri ortadan qaldıraraq sinifsiz və təzadəsə bir cəmiyyət yaradacaqmış. Hüriyyət və mülkiyyət prinsipləri üzərində qurulan mədəniyyəti bütün əsərləri ilə inkara qabıxşan bu mürit cərəyan, yeni bir mütəqiyət ideali doğurur ki, onun ən kamil və ən amansız mütəqiyət kommunizmi və Rusiyadakı misali isə bolşevizmdir. Nə fərdi hüriyyətlə şəxsi mülkiyyətin mütəqiyətindən doğan kapitalist anarxiya ilə sərmayə istibdadı, nə də insanları məniyindən çıxararaq, bir kölə və makinə halına gətirən kommunizmi əsərəti! Nə mütəqiyət liberalizmi, nə də mütəqiyət kollektivizmi! O hakla: İkisini təlif edən solidarizm = təsanüd".

Dövlət sistemində mütəqiyət liberalizmi və kommunizmi rədd edərək solidarizmə üstünlük verən M.Əmin yazırdı: "Təsanüdüçülükde əsri mədəniyyətin əsasını təşkil edən- hüriyyət, şəxsi təşəbbüs və mülkiyyət əsasları baqidir. Fəqət, eyni zamanda dövlət, mütəqiyət liberalizmə olduğu kimi, fərdlər, siniflər və zümrələr arasındakı münasibət və mücadilələrə laqeyid, sırf zabitə vəzifəsiylə mükəlləf bir müəssisə deyildir. Bu sistemdə hüriyyət də, mülkiyyət də mütəqiyət deyil, məşrutdur, şərt isə ümumun mənfəəti və dövlətlə millətin səlamətidir. Şəxsin olsun, zümrə və ya sinfin olsun – hüriyyəti, topluluğun yüksək mənfəətləri və hüriyyəti pozmaq şərtləri ilə çərçivələnməmişdir. Liberalizm bu hüdudu bir şəxsin hüriyyəti ilə digər şəxsin hüriyyəti arasında ancaq etibar edir; bunun üçün də dövlətin vəzifəsini sadə bir zabitə və məhkəmə dərəcəsinə endirmək istəyirdi. Solidarizmdə isə dövlət millətin mütəqiyət və cəmiyyətdəki münasibətlərin nəzimidir. Bu surətlə, solidarizm hüriyyət və mülkiyyət müəssisələrində qoyulmuş təbii təşəbbüs və ilərləmə həmlələrini zədələmədən, kapitalizmin liberal sistemdə ümumi mənfəət zərərinə işləyən ifratlarının önünə keçmək vəzifəsini dövlətə verir".

Rəsulzadə daha sonra yazırdı ki, sinifləri əsas olaraq alan kommunizm kimi, fərdləri nəzəri-etibar

şünmək (altruizm) qəhrəmanlıqdır. Solidarizmdə isə bu bir vəzifədir. Kültür və tarix bağlarıyla mənəvi birlik təşkil edən bir millətin fərdləri, topluluğun ortaq mənfəətlərini qorumaq üçün öz şəxsi istək və mənfəətlərini hüduhdlandırmaq məcburiyyətindədirlər. Topluluğun mənfəətlərini təmsil edən müəssisə dövlətdir. Fərdin mənəvi mənlisini təşkil edən ortaq bütün qiy-

mokrat və liberal dəyərlərin uzlaşmış nöqtəsinə çatmaq olar. O, bolşeviklərdən fərqli olaraq sosial məsələyə, onların milli məsələyə yanaşdıqları kimi baxmadığını ortaya qoyurdu. Sosial məsələlərə milli yöndən baxılmaqla, bolşeviklərin proletar "millətçilik" baxışları heçə endirilmiş olurdu. Rəsulzadə bolşeviklərin güya, millətçilik məsələsinə hörmətlə yanaşması fikri-

lərinə tabe bir məsələdir [Stalinin formulu]".

Məlum olduğu kimi, İtaliyan nasional-sosialistləri "faşizm" adı altında qədim Roma imperiyasının bərpasını hədəflədikləri halda, alman hitlerçilər də "üstün alman xalqı" irqçiliyi ilə Almaniyani dünyaya imperiyasına çevirmək niyyətində idilər. İtaliyan faşistləri ilə alman hitlerçilərin öz xalqlarının ge-

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

ra alan liberalizm də daha kosmopolit və internasionaldır; yalnız solidarizm millidir. O, yazırdı: "Çünki sadə şəxslərin və siniflərin maddi mənfəətə bağlı xüsusiyyətlərinə deyil, siniflər və fərdləri bir cəmiyyətə halına gətirən mənəvi qüvvələrə böyük qiymət verir. Bu mənəvi qüvvələr isə millət və dövlətlərin gerçəkləşməsində birləşdirici amil olaraq təsir edən dil, din, tarix və ümumiyyətlə, kültür və ortaq ideal kimi mənəvi qüvvələrdir".³ Bununla da o, həmrəylikdəki bu milliliyin mənəvi dayaqlarının birləşdirici amilini "dil, din, tarix və ümumiyyətlə, kültür və ortaq ideal kimi mənəvi qüvvələrdə" görürdü.

Liberalizm mədəniyyətin ruhu-nu fərdin yaradıcı eqoizmində, kommunizmi sinfi eqoizmdə görür ki, hər ikisi ifrata varanda cəmiyyət üçün zərərli olur. Bu baxımda sinfi və fərdi eqoizmi qəbul etməyən Rəsulzadə bütün bunlardan çıxış yolu olaraq solidarizmi göstərirdi: "Solidarizm mədəniyyəti fərdi eqoizmlə cəmiyyət mənfəətləri arasındakı ahəngdən ibarət bilirdi. Liberal cəmiyyətdə başqasını dü-

mətlərin qaynağı milli cəmiyyətə, onu təmsil edən də dövlətdir".

Fərdin mənəvi mənlisini təşkil edən ortaq bütün qiymətlərin qaynağı milli cəmiyyət, onu təmsil edən də dövlətdir. O, yazırdı: "Fərd digər fərdlərlə ortaq olduğu bu mənəvi mənliliklə özünəməxsus mənfəətlərdən ibarət maddi mənlilik arasında ixtilaf çıxınca, maddiliyini mənəvililiyinə fəda etmək məcburiyyətindədir. Hürr və kamil insan olmaq fəzilətinin hökmü bundan başqa ola bilməz. Dövlətlər, millətlər və cəmiyyətlər ancaq "canlarını cananlarına fəda edə bilən" bu kimi üzvlərə malik olduqları zaman uzun ömürlü ola bilərlər".

M.Ə.Rəsulzadə dünyada hakim olan iki əsas sistemdən fərqli olaraq belə bir müddəa irəli sürürdü: "Madam ki, millətçiyiz, diyoruz; madam ki, milli dövlət istiqlalını müdafiə ediyoruz, o halda bizim üçün nə kosmopolit liberalizm və nə də kommunizmə təhəmmül caiz olamaz. Bizcə müdafiə ediləcək yeganə sosial sistem milli təsanüd sistemidir".⁶ Rəsulzadə inanırdı ki, milli-dini dəyərlərlə sosial-de-

niş yanlış olduğunu isbat etdi. O, əsl milli təsanüdü necə olmasını göstərməklə həqiqətin ortaya çıxmasına nail oldu. Rəsulzadə, "Milli mücadilədə sosial şüarlar" məqaləsində yazırdı: "Milli dava və sosial məsələ. Bu iki anlamı bir-birindən ayırmaq qəbul olsa idi, yuxarıdakı ilk suala mənəfi cavab verər, "milli hərəkat adamlarına sosial məsələlərlə məşğul olmaq caiz deyildir!" deyərdir. Halbuki, həqiqət öylə deyildir: Bir kərə "millət" in özü ictimai, yəni sosial bir anlamdır. Milli dava dəxi, əhatəli və ötkün bir baxışla, sosial bir davadır. Bir millət nə zaman müstəqil olur və bu istiqlalı nə üçün istər? Bu suallara cavab aradığımız zaman milli istiqlal davası ilə sosial məsələlər arasında ayrılıq deyil, dərin bir bağlılıq olduğunu görürüz. Bir millətin dışarıya qarşı həqiqi istiqlalı, içəridəki milli hakimiyyətinin həqiqiliyi ilə mütənəsbibdir. Dövlətlər arasındakı "milli istiqlal" anlamının bir dövlət içindəki qarşılığı, "milli hakimiyyət" sözündəki mənadır".

Onun fikrincə, hüriyyət, milliyət və istiqlal kimi mücərrəd siyasi şüarlar, münəvvər kütləyə xitab edən və onları inqilablaşdıran anlamlardır: "Geniş xalq təbəqələrini ayaqlandırmaq üçün, sadə şüarlar kafi deyildir. Onlar hərəkatə keçmək üçün, daha maddi və daha səriş şüarlar istər. Sosial şüarların xalq kütlələrini ayaqlandırmaqda siyasi şüarlardan daha mühüm rol oynadığı hər bəsu hadisələrində bilxəssə görülmüşdür. Kütlənin sadə sosial şüarlar və ancaq maddi mənfəətlər sövqi ilə hərəkatə gətirilərək inqilablaşdırıla biləcəyini xeylicə hesaba alan inqilabçı marksizm taktikasına əsas olaraq, sinfi mücadiləsinə və internasyonal sosializmə almışdır. Eyni məktəbin məhsulu və məmləkətimizin bugünkü müstəvisi bulunan bolşevizm dəxi-məlum olduğu üzrə-eyni məktəbin şagirdi və eyni taktikanın sahibidir. Onunca əsas, siniflər və onlar arasındakı mücadilədir. Bu isə milli deyil, beynəlmiləl bir işdir. "Millətlər isə – onun gözündə – tarixin keçici və epizodik bir hadisə və müəssisələridir. Bəşəriyyətin atlatdığı gerilik mərhələlərindən milliyət bəlkə də həzmi (yo xolması) çox uzun sürəcək birsidir". Bunun üçün də bu məsələ, yəni milliyət məsələsi, bolşeviklər üçün ikinci dərəcədə, sosial məsələyə – sinfi mücadiləsi mənfəət-

niş kütlələri arasında uğur qazanmalarında rus bolşevizminin "beynəlmiləçiliyi" i mühüm rol oynamışdır. 9 M.Ə.Rəsulzadəyə görə də, rus bolşevizmi olmasaydı, İtaliya və Almaniyada faşizm bu dərəcədə uğur qazanmazdı. Çünki marksizm əsaslanan rus bolşevizminin ifrat "beynəlmiləçiliyi" İtaliya və Almaniyada uyğun olaraq faşizmlə hitlerizmin ortaya çıxmasına gətirib çıxarmışdır.

Rəsulzadə rus bolşevizmi kimi, sosial şüarları milli şüarlar adı altında dəyişdirən faşizmlə hitlerizmi də qəbul etmirdi. Ona görə millətçilik və milli istiqlal inçə bir məsələdir ki, faşizmlə hitlerizmin ona başqa yərə sürükləməsi qəbul edilməzdir. Rəsulzadə yazırdı: "Milli istiqlal-bu bir zərfdir, məzruf isə – milli hakimiyyətdir. Kendini təşkil edən təbəqələr arasında nisbi olsun ictimai müvazinət və yəni nisbi olsun iqtisadi rifah təmin edəmiyən bir cəmiyyətdə isə, milli hakimiyyət təsisi qeyri mümkündür. Tək siyasi deyil, həyatın bütün sahələrini əhatə edərək həyatın sosial məsələlərini də məşğuliyət və icraatı daxilində gəran əsri milliyətçiliyin hərəkat fəlsəfəsi də budur".¹⁰ Rəsulzadəyə görə hitlerçilik bolşevizm kimi öz müxaliflərindən diktatorluq fikrini götürmüş, lakin aradakı beynəlmiləçiliyi radikal millətçiliklə əvəz etmişdir. O, yazırdı: "Milli istiqlal qayəsini və milli mənlilik fikrini şiddətlə mənimləyən faşizmlə istiqlal və milli mənlilik adına vuruşan millətlər üçün, sözün beynəlmiləl mənası ilə, zəmin və zamana görə bir anlaşma imkanı qeyri varid deyildir; fəqət milli istiqlal davası ilə hüriyyət və demokrasi sistemi arasında yaxın artq mərbutiyət duyan Rusiya əleyhdarı milli istiqlal hərəkatləri üçün, sosialist ideologiyasını çəşisalar belə, Moskva diktatorluğu ilə birləşənlərə qarşı hüsnü təvəccühlə baxmaq imkanı heç bir vəchlə varid olamaz".¹¹ Rəsulzadə yazırdı ki, SSRİ hökuməti cahən sülhünü təmin işində nə dərəcədə əmniyyətsiz bir müttəfiqisə, hitlerizm də hüriyyət və demokratiya rejimini himayədə o dərəcədə mənfəi bir qüvvədir: "Hitlerizm, hər şeydən əvvəl kommunizm demagogiyasına qarşı çıxmaq üzərə doğmuş bir ideyadır. O, faşizm kimi öz müxaliflərindən diktatorluq fikrini almış, fəqət ondakı internasyonalizmi nasyonalizmə dəyişdirmişdir".